

БЕССЮЖЭТНАЯ ПРОЗА Ў КОЛЕ ЧЫТАННЯ ВУЧНЯЎ НА I СТУПЕНІ АГУЛЬНАЙ СЯРЭДНЯЙ АДУКАЦЫІ

Доўгаль Дзмітрый Аляксандравіч

старшы выкладчык кафедры тэорыі і метадыкі пачатковай адукацыі
ўстановы адукацыі “Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова”
(г. Магілёў, Рэспубліка Беларусь)

Анацыя. У артыкуле разгледжаны бессюжэтныя праязныя творы, якія ўваходзяць у кола чытання вучняў пачатковых класаў. Устаноўлены колькасныя паказчыкі прадстаўленасці і жанравая разнастайнасць бессюжэтных праязных твораў у праграмах і вучэбных дапаможніках па прадмеце “Беларуская літаратура (літаратурнае чытанне)”.

Ключавыя словы: кола чытання, сюжэт, бессюжэтная (несюжэтная) проза, лірычнае апавяданне, нарыс, эсэ, навукова-пазнавальнае апавяданне.

Па меркаванні сучасных метадыстаў [6, с. 91], вызначальную ролю пры арганізацыі і правядзенні аналізу твора адыгрывае прынцып уліку ўзроставых і псіхалагічных асаблівасцей успрымання мастацкай літаратуры, у адпаведнасці з якім у кола чытання вучняў пачатковых класаў адбіраюцца эмацыянальныя, яркія па форме і змесце, разнастайныя ў жанрава-тэматычных адносінах творы з дынамічным сюжэтам. Пад сюжэтам традыцыйна разумеюцца “сістэма падзей, што разгортваюцца ў эпічных, ліра-эпічных, драматургічных творах і ў кантэксце якіх раскрываюцца характары літаратурных герояў” [5, с. 113]. Гэта разгортванне падзей, іх змена выклікаюць цікавасць малодшага школьніка пры вывучэнні літаратурнага твора, ствараюць матывацыю да чытання. Асноўнымі сюжэтнымі праязнымі жанрамі, знаёмства з якімі адбываецца ў пачатковых класах, з’яўляюцца апавяданне і казка. Разам з тым аналіз праграмы і вучэб-

ных дапаможнікаў сведчыць пра наяўнасць у курсе “Беларуская літаратура (літаратурнае чытанне)” праявіў творы, пазбаўленыя сюжэту. Такія творы мы абагульнена называем бессюжэтай (несюжэтай) прозай. У артыкуле робіцца спроба выяўлення колькаснай прадстаўленасці і жанрава-відавочнай разнастайнасці дадзеных твораў на I ступені агульнай сярэдняй адукацыі.

У 2 класе школ з беларускай мовай навучання (ШБМН) для чытання і вывучэння ў класе прапануюцца 35 праявіў твораў, з якіх у двух адсутнічае сюжэт – у апавяданнях Якуба Коласа “Восень” і “Прылёт птушак” [2]. Гэтыя творы класіка беларускай літаратуры, уключаныя ў яго хрэстаматыю “Другое чытанне для дзяцей беларусаў” (1909), спалучаюць у сабе апісальніцкі характар, маляўнічую вобразнасць, эмацыянальнасць выкладу, што дае падставу акрэсліць іх жанравую форму як лірычнае апавяданне.

Яшчэ болей несюжэтных твораў адзначана ў дапаможніку для 2 класа школ з рускай мовай навучання (ШРМН): 5 з 43 [1]. Акрамя згаданага лірычнага апавядання “Прылёт птушак”, складальнікі ўключылі ў спіс твораў для чытання нарысы “Восень на парозе” У. Ягоўдзіка, “Лістапад у лесе” Р. Ігнаценкі, “Шкадаванне” А. Бадака і “Гаспадар пушчы” В. Вольскага. Нарыс – твор мастацкай публіцыстыкі, у аснове якога ляжыць ‘кароткае апісанне жыццёвых фактаў’ [7, с. 468]. Адрозніваецца ад лірычнага апавядання сваёй дакументальнасцю. У нарысе апавяданне ад 1-ай асобы, тое самае асабе аўтара, які асэнсоўвае і ацэньвае апісаная рэаліі. Вучням другога класа для чытання прапануюцца пейзажныя нарысы беларускіх пісьменнікаў, якія знаёмяць чытачоў з характарам роднай прыроды.

У 3 класе ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі для вывучэння прапануюцца 26 праявіў твораў, у тым ліку 3 бессюжэтных: лірычныя апавяданні Якуба Коласа “Ясныя дні восені” і “Вясна”, нарыс У. Караткевіча “Мая Беларусь” [3].

Актыўнае ўвядзенне ў кола для чытання бессюжэтай прозы адзначана ў 4 класе: 11 з 28 твораў не маюць сюжэтай лініі [4]. Паявіліся і жанравыя разнастайнасць несюжэтных твораў: акрамя ўжо вядомых жанраў лірычнага апавядання (“Бабіна лета” Р. Ігнаценкі) і нарыса (“Пошук радавочных крыніц” і “Беларусь” У. Ліпскага і інш. – усяго 7 твораў), у кола чытання ўключаны навукова-пазнавальныя апавяданні (артыкулы) “Чаму?” А. Станюк і “Слуцкія паясы” М. Чарняўскага, а таксама эсэ “Адукуль пайшоў твой род” Б. Сачанкі. Эсэістычны характар твора, які праяўляецца ў суб’ектыўнасці і філасафічнасці разважанняў, адзначаны і ў некаторых нарысах, напрыклад, “Беручы – аддаваць” Я. Сіпакова. Увогуле, мяжа паміж гэтымі жанрамі даволі ўмоўная, паколькі эсэ – ‘праявіў нарыс (падкрэсліванне наша – Д. Д.) невялікага аб’ёму і вольнай кампазіцыі на прыватную тэму’ [7, с. 959]. З іншага боку, нарысамі з прыкметамі рэпартажу з’яўляюцца творы беларускага касманаўта П. Клімука (“На касмічным караблі”), ураджэнца Полацка Н. Гальпяровіча (“Бацька гарадоў беларускіх”), брастчаніна А. Каско (“Горад з Белаю вежаю”). Аўтары распавядаюць пра знаёмых ім сітуацыі і мясціны – касмічны палёт, наведванне Полацка ці помнікаў Брэстчыны, – ствараючы такім чынам у чытача эфект прысутнасці, што з’яўляецца адзнакай рэпартажу.

Адрозненне паміж бессюжэтнымі праязічнымі творамі палягае ў сістэме такіх характарыстык, як мастацкасць / дакументальнасць матэрыялу, вобразнасць / бязвобразнасць мовы, суб'ектыўнасць / аб'ектыўнасць аповеду (распаведу), эстэтычнае ўздзеянне / інфармацыйная насычанасць тэксту, што стварае багатую палітру жанрава-стылявых формаў несюжэтай прозы.

Агульная інфармацыя, дагэтычная твораў бессюжэтай прозы ў коле чытання малодшых школьнікаў, пададзена ў табліцы.

Бессюжэтныя праязічныя творы, прапанаваныя для чытання і вывучэння ў класе па вучэбным прадмеце “Беларуская літаратура (літаратурнае чытанне)”

Клас	Колькасць бессюжэтных праязічных твораў	Працэнт бессюжэтных твораў ад агульнай колькасці праязічных	Жанравая характарыстыка бессюжэтай прозы
2 (ШБМН)	2	5,7 %	лірычнае апавяданне
2 (ШРМН)	5	11,6 %	нарыс, лірычнае апавяданне
3	3	11,5 %	лірычнае апавяданне, нарыс
4	11	39,3 %	нарыс, навукова-пазнавальнае апавяданне, лірычнае апавяданне, эсэ
2–4 (разам)	21	15,9 %	лірычнае апавяданне, нарыс, навукова-пазнавальнае апавяданне, эсэ

Такім чынам, мы зафіксавалі наяўнасць твораў несюжэтай прозы ў коле чытання 2–4 класаў устаноў адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання. Колькасць гэтых твораў узрасла: ад прыблізна 6–12 працэнтаў ад агульнай колькасці праязічных твораў у другім і трэцім класах да амаль 40 у чацвёртым. Колькаснае павелічэнне карэлюе з ускладненнем жанравага рэпертуару праграмных твораў: ад лірычных апавяданняў і пейзажных нарысаў у 2–3 класах да нарысаў розных відаў, навукова-пазнавальных твораў і эсэ ў чацвёртым. Да мастацкіх праязічных твораў дадаюцца мастацка-публіцыстычныя і навукова-пазнавальныя; больш значнае месца сярод тыпаў маўлення ў тэкстах, з якімі працуюць вучні, займае разважанне, якое ярка ўласціва такім жанрам бессюжэтай прозы, як эсэ, нарыс ці навуковае апавяданне. Можна, такім чынам, вылучыць два этапы ў вывучэнні бессюжэтай прозы на I ступені агульнай сярэдняй адукацыі: пачатковы (2–3 класы) і асноўны (4 клас). Кожнаму з іх уласцівы, як мы ўстанавілі, пэўная жанрава-тэматычная разнастайнасць твораў і, адпаведна, задачы па развіцці навыку чытання, чытацкіх уменняў і арганізацыі літаратурна-творчай дзейнасці вучняў.

У дадзены момант у вучэбна-праграмнай дакументацыі, якая выкарыстоўваецца на I ступені агульнай сярэдняй адукацыі, паняцце “бессюжэтная проза” адсутнічае, як, зрэшты, і ў вучэбных дапаможніках па методыцы выкладання мовы і чытання. У вучэбных дапаможніках па літаратурным чытанні [1; 2; 3; 4] такія творы паслядоўна і недыферэнцыравана называюцца апавяданнямі, хоць

метадычны апарат дапаможнікаў адлюстроўвае спецыфіку вывучэння твораў, якія не маюць дынамічнага сюжэта (не прапануюцца вылучэнне эпизодаў, характарыстыка персанажаў і іх учынкаў, складанне плана твора, падрыхтоўка пераказу і інш.). На нашу думку, пытанні вывучэння бессюжэтнай прозы ў пачатковых класах павінны стаць аб'ектам увагі навукоўцаў, метадыстаў і настаўнікаў літаратуры.

Спіс літаратуры

1. Антонова, Н. У. Літаратурнае чытанне : Вучэбны дапаможнік для 2 класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з рускай мовай навучання. У дзвюх частках / Н. У. Антонова, І. А. Буторына, Г. А. Галяш. – Мінск : НІА, 2021.

2. Жуковіч, М. В. Літаратурнае чытанне : Вучэбны дапаможнік для 2 класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай мовай навучання. У дзвюх частках / М. В. Жуковіч. – Мінск : НІА, 2022.

3. Жуковіч, М. В. Літаратурнае чытанне : Вучэбны дапаможнік для 3 класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання. У дзвюх частках / М. В. Жуковіч. – Мінск : НІА, 2023.

4. Жуковіч, М. В. Літаратурнае чытанне : Вучэбны дапаможнік для 4 класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання. У дзвюх частках / М. В. Жуковіч. – Мінск : НІА, 2018.

5. Макарэвіч, А. М. Беларуская дзіцячая літаратура ў тэрмінах і паняццях : дапаможнік / А. М. Макарэвіч, В. І. Караткевіч ; пад агул. рэд. А. М. Макарэвіча. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2014. – 140 с.

6. Методыка выкладання беларускай мовы і літаратурнага чытання ў пачатковых класах / Н. М. Антановіч [і інш.] ; пад рэд. М. Г. Яленскага. – Мінск : Вышэйшая школа, 2019. – 263 с.

7. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / уклад. : І. Л. Капылюў [і інш.] ; пад рэд. І. Л. Капылова. – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2016. – 968 с.